

ІДЕЯ СВОБОДИ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті розглянуто концепт свободи у творчості Т. Шевченка, який став основою світогляду поета. Категорію свободи проаналізовано в руслі філософських ідей М. Гайдеггера, К. Т. Ясперса, М. Бердяєва та ін.

Ключові слова: свобода, Бог, екзистенційний вибір, смерть, поезія, світогляд.

Свобода як одна із філософських категорій характеризує сутність людини та її існування. Філософія свободи була предметом міркувань І. Канта і Г. Гегеля, А. Шопенгауера та Ф. Ніцше, Ж.-П. Сартра і К. Ясперса, М. Бердяєва та В. Соловйова. Для Т. Шевченка, як і для М. Бердяєва, свобода не є цариною випадковості. Особистість вільна лише, коли в ситуації безнадії та розпачу, здатна відшукати в собі джерела мужності та моральної стійкості.

*В ком веры нет – надежды нет!
Надежда – Бог, а вера – свет! [5, 79].*

Рядки із "Тризни", які засвідчують, що людина повинна обирати не знання, а віру, що від розпачу та безнадії врятує ірраціональне, трансцендентне, адже, за висловом Ф. Достоєвського "якщо Бога немає, то все дозволено".

Т. Шевченко розглядає категорію свободи як сутність самої істини. Свобода для поета – частина розкриття сутнісного і, навпаки, несвобода – це блукання екзистенції, забуття і як наслідок – втрата себе. Т. Шевченко трактує свободу не як факт свідомості, а як цілісність. Життєве доленосне рішення є лише там, де немає можливості не обирати, де створена критична ситуація, в якій людина або держава врешті-решт робить власний екзистенційний вибір.

Для Т. Шевченка, на відміну від, зокрема, російських поетів 19 ст., не існує універсальних категорій добра, зла, розпачу та ін., які були б відокремлені від його Батьківщини – України. Екзистенційний вибір ліричного героя Т. Шевченка в більшості своїй пов'язаний із долею України, її вибором та її майбутнім. Згадаймо "Гайдамаки":

*І дурень, і мудрий нічого не знає.
Живе... умирає... одно зацвіло,
А друге зав'яло, навіки зав'яло...
І листя пожовкле вітри рознесли.
А сонечко встане, як перше вставало,*

*І зорі червоні, як перше плили,
Попливуть і потім... [5, 30].*

Здавалося б, поет змирився із плинністю часу, скороминущистю усіх форм життя, які нібито розчинили в собі сторінки боротьби за волю українського народу. Та це лише здається. У людській пам'яті завжди оживатимуть картини героїчного минулого так само, як ожили в пам'яті Т. Шевченка гетьмани, отамани, козаки, гайдамаки:

*...У мою хатину
Прийшли, сіли коло мене
І про Україну
Розмовляють, розказують,
Як Січ будували,
Як козаки на байдаках
Пороги минали,
Як гуляли по синьому,
Грілися в Скутарі
Та як, люльки закуривши
В Польщі на пожарі,
В Україну верталися,
Як бенкетували... [5, 31].*

І. Дзюба наголосив на сокровенній супричетності поета і його героїв. "За цим стоїть глибина переживання Т. Шевченком української історії і потреба дати їй гідний образ усупереч забуттю, профанації та зневажанню" [2, 148].

Має сенс говорити про розвиток у творчості Т. Шевченка ідей, пов'язаних саме із політичною свободою. Поет не просто побіжно торкається питань кріпосного права, самодержавства, його картини кріпацької дійсності буквально переходять з одного твору в інший, але кожного разу вони накидані з неймовірною силою страждання:

*Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!
За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш?
Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилась?
Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила? [5, 82].*

Згодом в поемі "Сон" Т. Шевченко "остаточно кристалізує антиімперський стрижень свого демократичного світогляду" [2, 242]. На відміну від О. Пушкіна, який поступово змінив світоглядний

вектор – від політичної свободи до духовної незалежності особистості – Т. Шевченко до кінця життя відстоював передусім – свободу нації та держави. Можливе апокаліптичне майбутнє України – найбільший страх поета:

*Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні.
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині –
Однаковісінько мені.
В неволі виріс між чужими,
І, неоплаканий своїми,
В неволі, плачучи, умру,
І все з собою заберу,
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій – не своїй землі [5, 138].*

І далі:

*...Мені однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні...
Та не однаково мені,
Як Україну злії люди
Присплять, лукаві... і в огні
Її, окраденую, збудять...
Ох, не однаково мені [5, 138].*

Важливим в плані формування поняття "особистісна свобода" у світогляді Т. Шевченка став життєвий досвід. Фактично сирота з дитинства поет змалку дізнався, що таке вимушене співіснування, насильницьке співжиття із тими, кого не сприймаєш духовно. Протиставлення у душі Г. Марселя "Я і чужий" наскрізним стрижнем пройшло через усе життя поета. Ба більше, чужою іноді здавалась Т. Шевченку і рідна земля. "...Загострене відчуття своєї покину тості природне й неминуче для поета, який на злеті своєї слави й провідництва опинився у вигнанні й суворій ізоляції від свого середовища. Водночас це і свідчення розчарувань у недавніх надіях на швидке постання України з історичного небуття, свідчення світоглядної кризи" [2, 431]:

*Не гріє сонце на чужині,
А дома надто вже пекло.
Мені невесело було
Й на нашій славній Україні.*

*Ніхто любив мене, вітав,
І я хилився ні до кого,
Блукав собі, молився Богу
Та люте панство проклінав.
І згадував літа лихі,
Погані, давнії літа,
Тоді повісили Христа,
Й тепер не втік би син Марії!
Нігде невесело мені,
Та, мабуть, весело й не буде
І на Україні, добрі люде;
Отже таки й на чужині [5, 147–148].*

І далі – якась приреченість (зрештою, вочевидь, це був хвилиевий настрої) у майбутньому –

*Нащо вже й Бога турбовать,
Коли по-нашому не буде [5, 148].*

Т. Шевченка хвилює проблема теодицеї, тобто примирення зла світу із існуванням Бога:

*Чи Бог бачить із-за хмари
Наші сльози, горе?
Може й бачить, та помага...
Пошлем думу аж до Бога,
Його розпитати,
Чи довго ще на сім світі
Катам панувати? [5, 89].*

Підставу людської рівності поет вбачає саме у стражданні віри, до якої поет навіть через болюче заперечення щоразу вертається:

*...Схаменіться:
Усі на сім світі – І царята і старчата –
Адамові діти [5, 87].*

Один із сучасних богословів А. Кураєв відзначав, що "релігійний інстинкт іманентний природі людини та є константним антропологічним фактором і, якщо він не отримує належного духовного розвитку, то він не зникає, а просто змінює сферу пошуку і предмет власного поклоніння, починає обожествляти речі не божественні" [3, 3–4]. У цьому аспекті ідеї Т. Шевченка схожі з міркуваннями Ф.Достоевського, який акцентував увагу на духовному вимірі свободи, на вірності Христу:

*Молюсь Тобі. Боже милий,
Господи великий!
Що не дав мені загинути,
Небесний владико.
Що дав мені добру силу
Пересилить горе
І привів мене, старого,
На сі святі гори
Одинокий вік дожити,
Тебе восхвалити,
І твоєю красою
Серце веселити... [5, 149].*

У Т. Шевченка спостерігаємо напружене устремління до трансцендентного – омріяного світу, в якому:

*...забудеться срамотня
Давня година,
І оживе добра слава,
Слава України, І світ ясний, невичірній
Тихо засіяє...
Обніміться ж, брати мої,
Молю вас, благаю! [5, 123].*

В якості важливої ланки розуміння світогляду поета є звернення "брати мої". Адже людина найбільше пов'язана із світом собі подібних. Висловлюючись мовою М. Гайдеггера, "коло оточуючих людей являє собою ту частину світу, яка взагалі дана індивіду первісно" [1, 67]. К. Ясперс свого часу підкреслював, що людина існує лише в комунікації з іншими. Натомість М. Гайдеггер визначив існуючий стан речей ще точніше – "Особистісне буття за своєю сутністю є спільне буття" [3, 140]. Для Т. Шевченка ідеалом є повноцінне братське буття українців у своїй державі. Звідси особлива увага поета до українського козацтва, братерство яких загальновідомо, звідси і бажання утворити спільнослов'янську єдність на умовах братерства і взаємоповаги, і нарешті – мотив прощення історичних помилок і трагедій, адже між братами не може бути крові:

*Отак-то, ляше, друже, брате!
Неситії ксьондзи, магнати
Нас порізнили, розвели,
А ми б і досі так жили.
Подай же руку козакові
І серце чистеє подай!*

*І знову іменем Христовим
Ми оновим наш тихий рай [5, 151].*

У даних рядках рай, свобода і братерство є синонімами для поета. Цікаво, що часто близькі поету неживі символи Т. Шевченко називає братами. І навіть Дніпро у нього брат:

*Степи мої запродані
Жидові, німоті,
Сини мої на чужині,
На чужій роботі.
Дніпро, брат мій, висихає,
Мене покидає,
І могили мої милі
Москаль розриває... [5, 83].*

Отже, свобода стала основною формуючою ланкою світогляду Т. Шевченка. Вона утворює коло найважливіших концептів Шевченкової поезії поряд із категоріями вибору, долі, Бога. Шлях до істини в шевченковій творчості розкривається саме через усвідомлення і досягнення внутрішньої свободи як вищої цінності людського Буття.

1. *Большов О.* Философия экзистенциализма – Спб., 1999. – 224 с. 2. *Дзюба І.* Тарас Шевченко. Життя і творчість. – К., 2008. – 720 с. 3. *Кураев А.* Христианин в языческом мире. – М., 2003. – 20 с. 4. *Хайдеггер М.* Бытие и время. – Х., 2003. – 509 с. 5. *Шевченко Т.* Усі твори в одному томі. – К., 2009. – 824 с.

Надійшла до редколегії 23.11.13

Ищенко Е.

Идея свободы в творчестве Тараса Шевченко

В статье рассмотрен концепт свободы в творчестве Тараса Шевченко. Именно свобода стала основой мировоззрения поэта. Категорию свободы проанализировано в русле философских идей М. Хайдеггера, К. Т. Ясперса, Н. Бердяева и др.

Ключевые слова: свобода, Бог, экзистенциальный выбор, смерть, поэзия, мировоззрение

Ischenko J.

The idea of freedom in the creative works of Taras Shevchenko

The article describes the concept of freedom in the works of Taras Shevchenko. That freedom has become the basis of ideology of the poet. Category is analyzed in line with the freedom of the philosophical ideas of Martin Heidegger, Karl Theodor Jaspers, Nikolai Berdyaev, etc.

Key words: freedom, God, existential choice, death, poetry, world view.